

HISTORIJSKI RAZVOJ ODNOSA CRKVE I DRŽAVE U VELIKOJ BRITANiji: KLJUČNE PREKRETNICE I METAMORFOZE "DRŽAVNE CRKVE" U MULTIKULTURNOM DRUŠTVU

Hrvoje Špehar

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu
Centar za europske studije*

Pregledni rad

Primljeno: studeni 2010.

Sažetak Autor prikazuje historijski razvoj odnosa crkve i države u Velikoj Britaniji od engleskog crkvenog raskola 1534. godine sve do suvremenih promjena. U skladu s pristupom historijskog institucionalizma, rad nastoji identificirati ključne prekretnice u odnosima crkve i države, koje su u bitnome određivale stvaranje suvremenog britanskog modela odnosa države i crkve. Budući da se u prikazima odnosa crkve i države u Europi britanski model često simplificirano opisuje kao model "državne crkve", ovaj rad nastoji prikazati neke od ključnih karakteristika pravno-političkog uređenja odnosa prema crkvama te društvene promjene koje dovode do modifikacija idealtipskog modela "državne crkve". Pri tome se posebno značajnom čini debata o multikulturnom društvu u Velikoj Britaniji, kao i mogućnosti i ograničenja različitih teorija multikulturalizma. Budući da je britanski model odnosa crkve i države reprezentativan za slične modele u skandinavskim zemljama, vrijednost istraživanja može se proširiti i na europsku razinu pronalazjenja jedinstvenog zajedničkog pristupa dijalogu s crkvama, vjerskim zajednicama i zajednicama ateističkih i agnostičkih uvjerenja.*

Ključne riječi Velika Britanija, crkva i država, državna crkva, multikulturalizam

* Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenog projekta "Politički sustav EU, europska politika i europeizacija Hrvatske" provedenog uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH.

1. Engleski crkveni raskol

Historijski razvoj odnosa države i crkve u Velikoj Britaniji može se promatrati iz šireg historijskog konteksta, u kojem je svakako ključna prekretnica engleski crkveni raskol iz vremena Henrika VIII. (1509-1547). Kako ističe A. Franzen, za razliku od protestantske reformacije engleska se reformacija zasnivala na crkveno-političkim, a ne na dogmatskim pitanjima (usp. Franzen, 1993: 250). Henrik VIII. je isprva bio veoma odan papinskoj vlasti i osuđivao je Lutherovu reformaciju. Tako je 1521. godine dao sastaviti spis *Assertio septem sacramentorum*, u kojem staje u obranu sakramentalne dogmatike, zbog čega mu papa Lav X. (1475, papa od 1513. do 1521) daje naslov *fidei defensor* (usp. Franzen, 1993: 250).

Budući da se Henrik VIII. odlučio nakon osamnaestogodišnjeg drugog braka rastaviti i oženiti ljubavnicom Anom Boleyn, izbio je spor s papom Klementom VII. (1478, papa od 1523. do 1534) koji je tražio očuvanje crkvenog braka i zabranio parlamentu, zaprijetivši mu ekskomunikacijom, da razriješi kraljev brak s Katarinom Aragonskom. Međutim kralj nije poslušao papine zahtjeve te se 1533. godine oženio Anom Boleyn. Jednako tako, Aktom o supremaciji (*Act of Supremacy*) 1532. godine Henrik VIII. proglasio se vrhovnim poglavarom crkve u Engleskoj, što će 1534. godine potvrditi engleski parlament. Od podanika je očekivao da polože supremacijsku zakletvu (*Succession Act* i *Treason Act*), te je time nastao engleski crkveni raskol (usp. Iserloh i sur., 2004: 272-272; Franzen, 1993: 251). Mučeni su i smaknuti mnogi koji su se opirali kraljevoj samovolji, među njima i biskup J. Fisher i bivši lord-kancelar Th. Morus. Međutim kralj se i dalje opirao reformacijskim utjecajima, te je 1539. godine u tzv. *Krvavom statutu*

(*Bloody Statut*) objavio *Šest članaka vjere* (*Six Articles*), u kojima se osuđuju na smrt oni koji niječu "transupstancijaciju u svetoj misi, pričest pod jednakom prilikom, misu za pokojnika, osobnu ispovijed, svećenički celibat i obaveznu snagu redovničkog zavjeta" (usp. Franzen, 1993: 252).

Protestantizam je u Engleskoj započeo tek za vrijeme kralja Eduarda VI. (1547-1553), kada iz Njemačke dolazi reformator Martin Butzer (1491-1551) te drugi protestanti i kalvinisti (usp. Franzen, 1993: 252). M. Butzer sastavlja novu vjeroispovijest, a 1549. godine, zajedno s Th. Cranmerom (1489-1556), priređuje novi molitvenik (*Book of Common Prayer*). Th. Cranmer, lider engleske reformacije i nadbiskup Canterburyja za vrijeme Henrika VIII. i Eduarda VI, pomogao je da se prvi razvede od Katarine Aragonske, podržavao je načelo kraljevske supremacije i bio je odgovoran za reforme Engleske crkve u pitanjima euharistije, svećeničkog celibata, reforme liturgijskih mjesta i štovanja svetaca. Jednako tako, pomogao je brojnim vjerskim disidentima koji su iz kontinentalne Europe došli u Englesku.

Promjena se dogodila s kraljicom Marijom "Katoličkom" (1553-1558), koja je progonila protestante, dok je Elizabeta I. (1558-1603) ponovno vratila protestantizam i progonila katolike (usp. Franzen, 1993: 252). Elizabeta I. je novim zakonom o supremaciji i uniformnosti, 1559. godine, ponovno stavila na snagu deset crkvenih zakona Henrika VIII. i Eduarda VI, kao i *Prayer Book* iz 1552. godine, koje je kraljica Marija bila dokinula (usp. Iserloh, 2004: 277). Trideset i devet članaka vjere formuliranih na skupu klera 1563. godine zapravo je bilo obrada Cranmerova četrdeset i dva članka iz 1552. godine, a "odisali su reforma-

torskim, ne luterovskim, duhom” (Iserloh, 2004: 278). Jednako tako, J. Jewel je 1562. godine sastavio *Apologiju Engleske crkve* (*Apologia ecclesiae Anglicanae*), u kojoj brani novi vjerski poredak, dok je R. Hooker u djelu *Laws of Ecclesiastical Polity*, 1593. godine, iznio osnove prava Engleske crkve (usp. Iserloh, 2004: 278). Na taj je način u vrijeme Elizabete I. formirana Engleska (Anglikanska) crkva koja će ostati ključna crkva u Engleskoj i Velikoj Britaniji sve do danas.

2. Varijacije pravnog uređenja odnosa crkve i države u Velikoj Britaniji

N. Doe ističe da pravni aranžmani odnosa crkve i države u Velikoj Britaniji, često kontradiktorno, variraju:

- 1) od identifikacije države i crkve do odvajanja crkve i države,
- 2) od indiferentnosti i neutralnosti države u vjerskim pitanjima do preferiranja određene crkve i diskriminacije drugih,
- 3) od odsutnosti interveniranja u crkvena pitanja do državnog upletanja u crkvene poslove (usp. Doe, 1999: 185).

Isti autor ističe da tako konfuzna politika prema crkvama vlada još od početka 19. st., pa i prije. Prije engleskog crkvenog raskola 1534. godine, prema *common law* Katolička je crkva bila državna crkva. Od raskola s Rimom i reforme koja je uslijedila pod utjecajem protestantskih i luterantskih krugova Engleska crkva postaje državnom crkvom.

N. Doe razdoblje do početka 20. st. u odnosima crkve i države opisuje s tri ključna procesa:

- 1) diskriminacija rimokatolika i ekstremnih protestanata (*Dissenters*), u razdoblju od 1530. do 1689. godi-

ne: postojala je obaveza prihvaćanja kraljevske supremacije (*royal supremacy*), obaveza prisustvovanja bogoslužju Engleske crkve, zabrana građenja crkava drugih vjerskih zajednica;

- 2) proces vjerske tolerancije koji počinje 1689. godine Aktom o toleranciji (*Toleration Act*), kojim je prestala rigorozna diskriminacija pripadnika drugih crkava: omogućeno im je građenje crkava i bogoslužje; ipak, dozvolu za vršenje obreda morao je odobriti biskup Engleske crkve na svojem teritoriju;
- 3) nastanak načela opće vjerske slobode, u periodu od 1800. do 1919. godine (usp. Doe, 1999: 188).

Pravna pozicija Engleske crkve nije se mijenjala od njezina nastanka engleskim crkvenim raskolom sve do 19. st. Ipak, unutarnji odnosi prema Engleskoj crkvi dijelom su mijenjani:

- 1) parlament je postao glavni zakonodavni organ crkve, poglavito u pitanjima discipline klera i u tumačenjima zakona;
- 2) parlamentarni statut *Matrimonial Causes Act* iz 1857. godine oduzeo je kompetentnost crkvenim sudovima u pitanjima braka i nasljednog prava te je ustanovio civilni razvod;
- 3) reforma s kraja 19. st. proizvela je pravni korpus koji je 1919. godine oblikovao *Church of England Assembly (Powers) Act* (usp. Doe, 1999: 188-189).

Reformom iz 1970. godine kompetencije skupštine (*Assembly*) povjerene su Općoj sinodi Engleske crkve, te su legislative i jednog i drugog tijela trenutno iste snage kao parlamenta (usp. Doe, 1999: 189). Tijekom 19. st. crkveni i svjetovni suci razvili su ideje prema kojima

svaka osoba koja živi na teritoriju neke župe i biskupije ima pravo na krštenje, svetu euharistiju, brak i sprovod. U 19. st. postojala je obaveza svjetovnih vlasti da se brinu o crkvama, što se u suvremenim prilikama izgubilo. Jednako tako, postoji obaveza da kralj prihvaća i čuva nauk crkve i da treba biti u crkvenom zajedništvu, kao i da je ovlast imenovanja biskupa u rukama vladara te da su neki biskupi članovi Doma lordova (ukupno 24; usp. Doe, 1999: 189).

Dok je 1707. godine Aktom ujedinjenja (*Acts of Union*) stvoreno Kraljevstvo Velike Britanije (ili Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije), za vrijeme kraljice Ane, spajanjem Kraljevine Engleske i Kraljevine Škotske, 1800. godine novim je Aktom ujedinjenja (*Acts of Union*) stvoreno Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Irske, koje je 1922. godine, nakon Englesko-irskog ugovora (*Anglo-irish treaty*) promijenilo ime u Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske. Današnje Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske sastavljeno je dakle od četiri države: Engleske, Škotske, Walesa i Sjeverne Irske. Istovremeno s ujedinjenjem s Irskom Engleska je crkva parlamentarnim odlukama stavljena u uniju s Irskom (anglikanskom) crkvom (usp. Doe, 1999: 189). Tako je Irska crkva postala Engleska crkva u Irskoj, koja danas djeluje u Republici Irskoj i u Ulsteru (unutar dvije crkvene pokrajine).

Parlamentarnom odlukom iz 1869. godine prestala je unija između Engleske i Irske crkve (*Irish Church Act*) te je englesko crkveno pravo u Irskoj prestalo biti važeće (usp. Doe, 1999: 189). Slično se 1920. godine dogodilo i u Walesu, u kojem je prestala postojati Engleska crkva. Aktom iz 1914. godine (*Welsh Church Act*) Anglikanska je crkva odvo-

jena od države, dok je istim aktom ustanovljena Velška crkva. Tako su crkve u Irskoj i u Walesu postale dio privatnog prava, a ne javnog prava (usp. Doe, 1999: 190).

Škotska crkva je reformirana, protestantska i prezbiterijska crkva, koja je nastala različitim statutima između 1560. i 1570. godine. Od 1834. do 1843. postojao je konflikt između države i Škotske crkve (*Ten Years Conflict*; usp. Doe, 1999: 190-191). Suprotstavile su se dvije koncepcije uređenja unutarcrkvenih pitanja, poglavito imenovanja crkvenih službenika. Spor je završio konačnim dogovorom tek 1921. godine, kada je *Church of Scotland Act* odredio da se u različitim pitanjima poštuje postupak usuglašavanja te je Škotska episkopalna crkva izašla izvan poimanja državne crkve (usp. Doe, 1999: 191).

Početak 20. st. tako su definirane pozicije različitih crkava u Ujedinjenom Kraljevstvu Velike Britanije i Sjeverne Irske. Ključna je karakteristika velika razlika između različitih crkava, veoma dezintegrirano crkveno vodstvo – velika samostalnost pojedinih crkava i različit tretman u Engleskoj, Walesu, Škotskoj i Sjevernoj Irskoj. Što se tiče crkava proizašlih iz engleskog crkvenog raskola, ključna je krovna institucija Anglikanska zajednica (*Anglican Communion*) koja je međunarodna asocijacija nacionalnih i regionalnih anglikanskih crkava, bez zajedničkog pravnog autoriteta, što znači da svaka crkva uživa punu autonomiju. Anglikanska zajednica jest zajednica crkava koje su u zajedništvu s Engleskom crkvom, kao “crkvom majkom”, a posebno s canterburyjskim nadbiskupom kao primasom. Iako dijele istu dogmatiku i ekleziologiju, razlikuju se u pojedinim pitanjima. Budući da je Engleska crkva (*Church of England*) sredi-

šte Anglikanske zajednice, njezina je historija usko vezana uz nastanak drugih crkava. Poglavar (*Supreme Governor*) Engleske crkve je kralj, Engleska crkva je državna crkva, a na čelu je canterburyjski nadbiskup koji je ujedno i predsjednik Generalne sinode Anglikanske crkve (Lambethska konferencija; usp. *Opći religijski leksikon*, 2002: 36).

Katolička crkva u Velikoj Britaniji tek je u 19. st. počela uživati određena vjerska prava. Tako je 1828. godine *Catholics Relief Act* dopustio otvaranje katoličkih škola i crkava, dok je 1832. godine *Roman Catholic Charities Act* dopustio stvaranje katoličkih karitativnih ustanova (usp. Doe, 1999: 191). Jednako tako, 1850. godine ponovno je uspostavljeno kanonsko pravo među katolicima u Velikoj Britaniji, te je 1871. godine *Ecclesiastical Titles Act* dopustio katoličku crkvenu hijerarhiju, uz kraljevsku dozvolu (usp. Doe, 1999: 191). Katolička crkva u Velikoj Britaniji djeluje kao dobrovoljna asocijacija te ima jednak status kao i ostale nedržavne crkve, za razliku od Republike Irske gdje je od 1937. do 1972. Katolička crkva imala poseban ustavni status (usp. Doe, 1999: 192).

Od Akta o toleranciji 1689. godine disidenti Engleske crkve (*Non-Conformists*) počeli su dobivati određene vjerske slobode, kao i Židovi od 1858. godine te ateisti od 1888. godine. Uslijed svih promjena tijekom 19. st. unutar britanske jurisprudencije počela se razvijati teorija vjerske slobode kao temeljnog načela *common lawa*.

Na području odnosa države i crkve u Velikoj Britaniji, kako primjećuje P. Avis, trenutno postoji veoma šarolika slika. Radi se o miješanom modelu u kojem uz državnu crkvu postoje veoma različiti pravno-politički aranžmani priznavanja različitih drugih crkava i vjer-

skih zajednica. Unutar četiri britanske nacije (engleske, škotske, velške i sjevernoirske) postoje različite povezanosti između crkava i državnih vlasti (usp. Avis, 2002: 230). Odnosi Katoličke crkve i državnih vlasti u Velikoj Britaniji određeni su važnošću i brojnošću pripadnika Katoličke crkve te njezinim utjecajem na društveni život. Unutar Velike Britanije djeluju tri katoličke biskupske konferencije. To su Biskupska konferencija Engleske i Walesa, Biskupska konferencija Škotske i Biskupska konferencija Irske (koja obuhvaća i Republiku Irsku; usp. Avis, 2002: 230). Iako je za vrijeme Henrika VIII. papinska vlast u Engleskoj bila prekinuta, crkvena je djelatnost nastavljena unutar različitih tada formiranih župa, dijeceza i samostana (usp. Avis, 2002: 230).

Unatoč različitim pritiscima državnih vlasti, kako je već spomenuto, 1829. godine dolazi do emancipacije Katoličke crkve u Velikoj Britaniji, koja tada uživa sva vjerska prava. Jednako je tako 1850. godine reafirmirana hijerarhija Katoličke crkve u Engleskoj, te se otada uspostavlja redovna crkvena djelatnost kao i u ostalim europskim zemljama u kojima djeluje Katolička crkva. Englesko pravo od 16. st. posjeduje zabranu papinske vlasti u Engleskoj, te zabranjuje primjenu papinskih odluka na engleske sudove (usp. Avis, 2002: 231). Može se reći da od 19. st. Katolička crkva u Velikoj Britaniji uživa tretman slobodne vjerske prakse koja uključuje sve djelatnosti koje promiče Katolička crkva diljem Europe i svijeta.

Osim Katoličke crkve i druge crkve imaju jednaka prava i važan utjecaj na britansko društvo. To su, u prvom redu, tzv. Slobodne crkve (*The Free Churches*), čija je tradicija u razlikama naspram državne crkve (usp. Avis, 2002: 231). Među

njima je Baptistička crkva, koja je nastala iz redova anabaptista i engleskih crkvenih separatista u 16. st., a koja je danas tako formirana da različite baptističke crkvene zajednice (većinom) čine Baptističku uniju Velike Britanije.

Među slične crkvene zajednice valja ubrojiti i kongregacionaliste, koji su se 1972. godine ujedinili s engleskim presbiterijancima u Ujedinjenu reformiranu crkvu (usp. Avis, 2002: 231).

Uz baptiste veoma važnu ulogu u britanskom društvu i odnosu između crkve i države imaju i metodisti, koji su po nauku i organizacijskim oblicima mnogo bliži Anglikanskoj crkvi. Iz tih je razloga 2003. godine došlo do zbližavanja dviju crkava (Metodističke i Anglikanske), te one trenutačno veoma usko surađuju u zajedničkim pitanjima i angažmanima unutar civilnog društva (usp. Avis, 2004: 232).

Osim na navedene tri ključne crkvene zajednice koje nisu državne crkve u Velikoj Britaniji britanska politika odnosa crkve i države veoma je usredotočena na odnose s državnim crkvama. Tako je Škotska crkva, kao državna crkva, veoma važna za politički i društveni život Škotske. Za razliku od Engleske crkve Škotska crkva nije dio anglikanske crkvene tradicije, već je nastala na reformacijskoj i kalvinističkoj tradiciji (usp. Avis, 2004: 232). Upravo zbog svoje reformatorske tradicije Škotska crkva rijetko se naziva državnom crkvom, već prije koristi naziv nacionalne crkve. Takav se naziv koristi od 1921. godine (*Articles Declaratory*), kada se željela u bitnome razlikovati od Anglikanske crkve.

Često se, kako ističe P. Avis, termin *državna crkva* koristi gotovo isključivo za Anglikansku crkvu, kada je riječ o Velikoj Britaniji (usp. Avis, 2004: 233). Radi se naime o tome da je Anglikanska

crkva (prije svega Engleska crkva, njezina središnja crkva) ključna crkva za Veliku Britaniju te da je njezina tradicija ključna za odnose države i crkve. Upravo zato što Škotska crkva nije na jednak način državna crkva, veoma je teško postovjetiti njihove statute jednakim terminima. P. Avis ističe da je jednak slučaj sa skandinavskim crkvama, koje uživaju veoma različite statute državnih crkava (usp. Avis, 2004: 233).

Za razliku od Engleske crkve Škotska crkva nije pod presudnim utjecajem države kada su posrijedi unutarcrkvena pitanja, država ne imenuje crkvenu hijerarhiju, njezini službenici ne sjede u Domu lordova britanskog parlamenta (za razliku od predstavnika Engleske crkve), već je organizirana na način teritorijalne, nacionalne crkve, koja je veoma neovisna o državi (usp. Avis, 2004: 233). Ipak, simbolička važnost leži u povezanosti s krunom, jer monarh sudjeluje u obredima Škotske crkve kada se nalazi u Škotskoj te može prisustvovati Općoj skupštini Škotske crkve (usp. Avis, 2004: 233).

I, na koncu, za odnose države i crkve u Velikoj Britaniji ključna je državna crkva: Engleska crkva. Iako tijesno povezana s državom, budući da je monarh poglavar crkve te budući da 26 biskupa sjedi u Domu lordova, Engleska je crkva neovisna o državi u vjerskim pitanjima, prije svega u pitanjima pastoralna i djelovanja unutar biskupija i župa (usp. Avis, 2004: 233). Upravo stoga Engleska crkva uživa prava da sama uređuje liturgijska, doktrinarna i disciplinska pitanja.

Iako premijer Velike Britanije ima ovlast da monarhu predloži imenovanje biskupa Engleske crkve između dva imena koja mu preporuči komisija Opće sinode Engleske crkve, u pravilu se radi o veoma malom utjecaju državne vlasti na

unutarcrkvene odnose (usp. Avis, 2004: 234). Prema P. Avisu, ključna odrednica državne crkve u slučaju Engleske crkve jest u njezinu teritorijalnom organizacijskom okviru, prema kojem se crkveni službenici Engleske crkve zadužuju za sve stanovnike određenog područja, s obzirom na to da svi na njihovu području imaju pravo zatražiti njihove vjerske usluge (usp. Avis, 2004: 235).

Ipak, s vremenom različitih društvenih promjena, prije svega industrijske revolucije, i promjenom društvenog života u gradovima, došlo je i do velikih promjena u odnosu građana prema crkvi. Stoga se u posljednje vrijeme u engleskom društvu sve značajnije mjesto daje ekumenskim inicijativama, koje omogućavaju crkveno djelovanje u mnogo širim okvirima negoli ih može ponuditi samo jedna crkva (usp. Avis, 2004: 235).

Uz Englesku crkvu bivšim se državnim crkvama mogu smatrati i Velška crkva te Irska crkva. One su uživale veoma sličan status kao i Anglikanska crkva, međutim s vremenom su izgubile status državnih crkava. Irska je crkva prestala biti državnom crkvom 1870. godine, a Velška 1920. godine (usp. Avis, 2004: 235-236). Ipak, unatoč formalnom statusu P. Avis ističe da mnogi smatraju kako su obje kvazidržavne crkve, jer još uvijek uživaju stanovite utjecaje i ulogu u nacionalnim okvirima (usp. Avis, 2004: 236).

Zaključno, odnosi crkve i države u Velikoj Britaniji od 1800. do 1921. godine donijeli su ove promjene:

- 1) prijenos matrimonijalne jurisdikcije na *common law*,
- 2) Engleska crkva ima jednaku legislativnu važnost u donošenju zakona kao i parlament u crkvenim pitanjima,

- 3) odvajanje crkve i države u Sjevernoj Irskoj i Walesu te djelomično u Škotskoj,
- 4) ponovno uspostavljanje katoličke crkvene hijerarhije i kanonskog prava,
- 5) razvoj priznavanja drugih crkvenih zajednica kao dijela dobrovoljnih asocijacija,
- 6) prijelaz s prava religijske tolerancije na pravo vjerske slobode i vjerske autonomije (usp. Doe, 1999: 192-193).

3. Laicizacija i suvremeni odnosi države i crkve u Velikoj Britaniji

A. Prescott ističe da britanski parlament održava svakodnevnu praksu tradicionalne molitve prije zasjedanja, koju u Domu lordova predvodi biskup Anglikanske crkve (usp. Prescott, 2006: 137). Isti autor primjećuje kako je molitva za kraljicu i za savjestan rad parlamenta potpuno nediskutabilna u modernoj britanskoj politici. Jednaka je praksa 1999. godine uvedena i u škotski parlament, uz veliku podršku većine. A. Prescott primjećuje da britanska politička scena nema potrebu za laicizacijom političkog života na simboličkoj razini te da u religijskim simboličkim praksama ne vidi ništa sporno. To potvrđuje i veoma afirmativnim odgovorom na molbu jednog muslimanskog zastupnika u britanskom parlamentu koji je tražio da se uvede i multikonfesionalna molitva prije zasjedanja (usp. Prescott, 2006: 137).

Takav afirmativni stav proizlazi iz historijske pozicije Engleske crkve nakon engleskog crkvenog raskola, koja se tijekom stoljeća izgradila u državnu crkvu, s kraljem ili kraljicom na čelu, uz sudjelovanje biskupa u radu Doma lordova. Uz ostalo, britanski premijer nominira biskupe nakon što kraljevska komisija za nominiranje predstavi dva kandidata

za ispražnjeno mjesto. Od dvojice predstavljenih premijer izabire jednog kojeg potvrđuje suveren (usp. Prescott, 2006: 138). Crkvena dobra i crkveni kapital pod kontrolom su neovisne komisije koja svoja izvješća podastire parlamentu, koji ima vlast čak i nad usvajanjem novih liturgijskih tekstova (usp. Prescott, 2006: 138). Unatoč navedenoj praksi veoma bliskih odnosa između države i crkve u Velikoj Britaniji, A. Prescott primjećuje kako većina autora drži da je britansko društvo velikim dijelom sekularizirano.

Ipak, budući da se procesi sekularizacije (društvena razina) i laicizacije (politička razina) ne mogu poistovjetiti, važno je primijetiti kako je u britanskom slučaju unatoč izostanku radikalne laicizacije društvena sekularizacija možda najviše napredovala.

Naime većina autora laicizaciju smatra procesom kojim društvene, a pogotovo političke institucije nisu pod utjecajem različitih komunitarizama (ne samo religijskih). S druge strane, na društvenoj se razini može promatrati proces sekularizacije, koji označava sve manji utjecaj religije u društvenom životu. A. Prescott drži da se proces laicizacije može uočiti, ovdje sasvim ispravno, na primjeru poziva Tonyja Benn (1925-), jednog od eminentnih laburističkih *leadera*, koji se 1983. godine zalagao za denacionalizaciju crkve (usp. Prescott, 2006: 138). Temeljni argument T. Benn na temelju kojeg se zalagao za denacionalizaciju crkve nije bio u tome da "institucionalizacija crkve kompromitira laički karakter države, već u tome da uvodi suptilnu korupciju koja sprečava crkvu da se angažira u društvenim pitanjima" (Prescott, 2006: 138). Ta inicijativa nije naišla na širi odjek, te je proglašena potpuno nevažnom za crkveni i politički život Velike Britanije.

A. Prescott nalazi da su za ovu materiju veoma instruktivne riječi princa Charlesa iz 1994. godine. Naime princ se u svom govoru založio za to da suveren ne bude branitelj vjere (*defensor fidei*), već branitelj vjerovanjâ, jer sve religije mogu ponuditi brojne "lijekove" za društvene probleme i time činiti društveni život kvalitetnijim (usp. Prescott, 2006: 138). Promjena je očigledna: umjesto deklarativno državne crkve (Engleske crkve) u Britaniji je na djelu sasvim različita vjerska politika. Riječ je o multikulturalnoj, multikonfesionalnoj politici. Stoga A. Prescott i zaključuje kako "ono što danas zaokuplja britansko društvo nije odvajanje crkve i države, već, naprotiv, način na koji moderna država može u potpunosti zaštititi i održati različite oblike religijskih vjerovanja" (Prescott, 2006: 139).

Valja istaknuti da je britanska politika slijedila tu praksu i u obrazovanju. Tako je ministarstvo obrazovanja devedesetih zahtijevalo da se religijsko obrazovanje učini što više multikonfesionalnim te da se ne podučava samo jedna vjerska doktrina (usp. Prescott, 2006: 139). Jednako je tako 2003. godine britanski ministar vanjskih poslova J. Straw bio protiv spominjanja kršćanske baštine u Ustavu za Europu, smatrajući da o tom pitanju postoje veoma različiti stavovi (usp. Prescott, 2006: 139). Kako ističe A. Prescott, J. Straw je dolazio iz izbornog okruga u kojem velik dio populacije čine muslimani, te je smatrao kako je zadaća vlade da stvara prostor u kojem su prava i različitost osoba svih vjeroispovijesti zaštićeni te takav pravni sustav u kojem će se svi građani osjećati jednakima (usp. Prescott, 2006: 139). Isti autor drži da je proces laicizacije, koji je u Francuskoj bio veoma izražen krajem 19. i početkom 20. st., u Velikoj Britani-

ji već odavno proveden. Razlika u procesima laicizacije u Velikoj Britaniji jest u tome da su se promjene događale postupno, već s engleskim crkvenim raskolom, parlamentarnom kontrolom crkve, prenošenjem judikature na svjetovne sudove, toleriranjem različitih religijskih zajednica i sl.

Kao što je spomenuto, budući da je Ujedinjeno Kraljevstvo pravno sastavljeno od tri države (Engleska i Wales, Škotska i Sjeverna Irska), svaka od njih posjeduje vlastiti pravni sustav unutar kojega su uređena i pitanja odnosa crkve i države (usp. McClean, 2008: 597). To se posebno odnosi na Škotsku, koja od 1999. godine nakon 292 godine ponovno ima vlastiti parlament (usp. McClean, 2008: 597). Ipak, za pitanja odnosa crkve i države važan je Parlament Ujedinjenog Kraljevstva koji ima nadležnost nad pitanjima nepisanog ustava, krune i unije između Engleske i Škotske (usp. McClean, 2008: 597). Kao i Škotska i Wales od 1999. godine ima vlastiti parlament, ali s mnogo manje ovlasti od škotskog. Unatoč tome što je pravna situacija odnosa crkve i države relativno jednostavna, prvenstvo u određenjima toga odnosa ima položaj Engleske crkve kao državne crkve te položaj Škotske crkve. Kršćanstvo je dominantna religija u Ujedinjenom Kraljevstvu, a kršćanske crkve dijele različite postotke unutar populacije.

Iako je crkva u Engleskoj prije engleskog crkvenog raskola uživala stanovitu samostalnost u pojedinim pitanjima (npr. postojanje engleske sinode, usp. McClean, 2008: 602), nakon raskola uslijedila je znatna promjena u odnosima države i crkve, obilježena mijenjanjem krune i političkih vlasti u crkvena pitanja. Kada je Anglikanska crkva za vrijeme Eduarda VI. (1547-1553) provela brojne reformacijske mjere, nasta-

la je posebna anglikanska teologija i u određenom dijelu crkvenih pitanja Anglikanska se crkva počela razlikovati od Katoličke crkve. Otada se Anglikanska crkva "naslanja na Augsburgsku i Wittenberšku vjeroispovijed, ali s mnogim kalvinističkim (predestinacija, euharistija) i episkopalnim elementima (biskupi, svećenici, đakoni)" (*Opći religijski leksikon*, 2002: 36).

Jednako tako, nakon što je provedena reformacija, Anglikanska je crkva zadržala stanovite elemente katoličke tradicije, kao što su hijerarhija i apostolska sukcesija (usp. *Opći religijski leksikon*, 2002: 36). U takvim unutarcrkvenim odnosima bilo je jasno da će se i odnosi crkve i države kreirati prema tradiciji koja je u određenoj mjeri slična katoličkoj tradiciji, posebno s obzirom na pitanja kao što su odnos prema monarhiji, podložnost vladaru, opravdanje kraljevske vlasti koja potječe od Boga i sl.

4. Statusi crkava i vjerskih zajednica u Velikoj Britaniji

Pravni status crkava u Velikoj Britaniji može se podijeliti na tri sustava (usp. McClean, 2008: 603). U prvom redu, na sve crkvene zajednice (s izuzetkom Engleske crkve i Škotske crkve) primjenjuje se opće pravo, prema kojem su crkve definirane kao dobrovoljna udruženja i ne pridaje im se poseban pravni status (usp. McClean, 2008: 603). Ipak, s obzirom na javno pravo koje uređuje crkvena pitanja postoje određene razlike između Engleske i Škotske. Kako ističe D. McClean, *General Assembly Act* iz 1592. godine predstavlja temeljni dokument prezbiterijanskog karaktera Škotske crkve, koja se obično naziva *the Kirk* (usp. McClean, 2008: 603). Prilikom ujedinjenja Engleske i Škotske škotski je parlament 1706. godine usvojio *Protestant*

Religion and Presbyterian Church Act, kojim je u pravni sustav unio garancije koje omogućavaju tradiciju reformacije Škotske crkve (usp. McClean, 2008: 603). Jednako tako, *Church of Scotland Act* iz 1921. godine, ujedinjujući Škotsku crkvu s različitim slobodnim crkvama Škotske, donosi slobodu crkvenog djelovanja u pitanjima eklezijalne naravi, te posebno ističe slobodu vlastitog izbora (usp. McClean, 2008: 604).

Posebno je važno da D. McClean ističe kako se pravna pozicija odnosa države i crkve može smatrati devijantnim slučajem, jer se Škotska crkva (*Kirk*) može smatrati državnom crkvom, ali je istovremeno navedenim dokumentom (*Church of Scotland Act* iz 1921. godine) određena visoka razina samoodređenja pri izboru vjere koja uvelike odgovara poziciji koja se naziva odvajanje crkve i države (usp. McClean, 2008: 604-605). Ta primjedba D. McCleana veoma je važna za ukupnu ocjenu odnosa crkve i države u Velikoj Britaniji. Naime iako se obično Velika Britanija uzima za primjer modela državne crkve, važno je primijetiti kako se unutar kompleksnog političko-pravnog sustava Velike Britanije može razlikovati više različitih pravnih sustava koji međusobno uređuju odnose crkve i države.

Iako se na osnovi stanja unutar Engleske i (dijelom) Walesa Velika Britanija može definirati modelom državne crkve, s brojnim interpretacijama toga pojma, primjer Škotske pokazuje kako je Škotska crkva u ambivalentnoj poziciji prema takvoj interpretaciji. Upravo zbog toga modelsko razumijevanje odnosa crkve i države u velikim, tradicionalnim demokracijama počiva na brojnim simplifikacijama koje sa sobom donose često sasvim pogrešne interpretacije političkog sustava. Iako je u Engleskoj

Engleska crkva doista državna crkva, različitim modifikacijama njezine uloge tijekom historijskih perioda moguće je pratiti društveno-politički razvoj koji uvelike ne korespondira s tradicionalnim shvaćanjima modela državne crkve. Kako ističe D. McClean, Engleska je crkva tijesno povezana s javnim vlastima, što se ogleda u već spomenutoj zastupljenosti u Gornjem domu parlamenta i različitim pitanjima oko izbora biskupa te dužnosti crkve u odnosu prema naciji (usp. McClean, 2008: 605). Ipak, ne postoji jedinstven sustav konkordata ili ugovora koji bi na poseban način regulirao odnose crkve i države. Može se stoga tvrditi da je odnos države i crkve u Engleskoj model državne crkve upravo zbog pravnog položaja kanonskog prava Engleske crkve koje predstavlja integralni dio engleskog prava (usp. McClean, 2008: 605).

Naime bilo bi veoma teško odrediti da je u Engleskoj na snazi model državne crkve samo s obzirom na tradiciju koja vlada u britanskom parlamentu ili u odnosu prema poziciji britanske krune. Sadržaj modela državne crkve mora podrazumijevati takav sustav nadležnosti prema kojem su za dio crkvenih pitanja nadležne državne vlasti, te su efektivno uključene u unutarcrkvena pitanja.

Za razliku od modela odvojenosti crkve i države, u kojem su državna i crkvena pitanja odvojena i uređena na razini različitih vrsta ugovora, kod modela državne crkve radi se o dijelom povezanoj nadležnosti državnih i crkvenih vlasti u pojedinim pitanjima, iako se ne može govoriti o cezaropapizmu kao krajnjoj monističkoj slici odnosa države i crkve. Kako ističe *Opći religijski leksikon*, cezaropapizam radikalno označava podložnost crkvene vlasti carskoj vlasti, a u širem smislu "svako objedinjavanje

svjetovne i duhovne vlasti u osobi državnoga poglavara” (*Opći religijski leksikon*, 2002: 143).

Ipak, valja naglasiti kako je u demokratskim društvima važna razlika između modela državne crkve i cezaropapističkih tendencija koje mogu postojati u fundamentalističkim društvima. Odnosno, kako ističe K. Armstrong, “fundamentaliste ne interesira demokracija, pluralizam, vjerska tolerancija, očuvanje mira, sloboda govora i odvojenost crkve od države” (Armstrong, 2007: XIII). Upravo zato što je u demokratskim društvima fundamentalizam kontrakultura, njegov utjecaj na politički sustav može biti samo periodičan i parcijalan. U osnovi, engleski politički sustav ne može se okarakterizirati obrascima fundamentalističkog pristupa, te je time onemogućena interpretacija modela državne crkve u Engleskoj kao fundamentalističkog cezaropapizma.

Pravno-politička povijest pokazuje ključnu karakteristiku razvoja engleskog modela odnosa države i crkve. Veliku većinu legislative koja se odnosi na crkvena pitanja od 16. do početka 20. stoljeća donio je parlament, te je stoga njegova ingerencija nad crkvenim pitanjima bila izrazito značajna (usp. McClean, 2008: 605).

Ključna prekretnica nastaje početkom 20. stoljeća, kada se ovlasti donošenja crkvenog zakonodavstva prenose na Opću sinodu, čime je model državne crkve pretrpio još jednu transformaciju (usp. McClean, 2008: 605). Važnost Opće sinode za Englesku crkvu, ustanovljene dokumentom *Church of England Assembly (Powers) Act* iz 1919. godine, ne leži samo u njezinu crkveno-državnom karakteru ključne prekretnice. Ona ujedno označava i ključnu pre-

kretnicu za unutarnje crkvene odnose u Engleskoj crkvi.

Naime Opća sinoda se sastoji od tri doma: doma biskupa, doma klera i doma laika (usp. McClean, 2008: 605). Važnost koju je Opća sinoda dala laicima pokazuje i crkvenu transformaciju Engleske crkve, koja se od 1919. godine mnogo više okreće različitim oblicima unutarcrkvene demokracije. Jednako kao i dom laika, dom klera je biran demokratskim putem, te svaki od ta dva doma broji oko 250 predstavnika. Ključna prekretnica za Englesku crkvu, prije svega u demokratizaciji crkvenih institucija, ogleda se i u konsenzualnom obliku usvajanja pojedinih dokumenata o kojima na jednak način odlučuju sva tri doma. Ipak, kako ističe D. McClean, parlament je zadržao određene ovlasti nad odlukama Opće sinode. Naime parlament može odbaciti određene mjere koje je usvojila Opća sinoda, ali nema pravo mijenjati predloženi tekst. Jednako tako, Opća sinoda nema pravo podnositi zakone monarhu, već je to isključivo pravo parlamenta (usp. McClean, 2008: 606).

Demokratski iskorak Engleske crkve 1919. godine predstavlja dakle ključnu prekretnicu u odnosima crkve i države ne samo u Engleskoj nego i u cijeloj Velikoj Britaniji upravo zato što se, za razliku od Škotske, Engleska posebno do 1919. godine mogla definirati modelom državne crkve. Dvostruka ključna prekretnica koja je učinjena 1919. godine u Engleskoj i 1921. godine u Škotskoj označava sasvim novi i drugačiji smjer odnosa države i crkve. Za razliku od ključne prekretnice tijekom prve polovice 19. stoljeća, prve godine nakon Prvog svjetskog rata donijele su bitne izmjene u odnosu prema Engleskoj i Škotskoj crkvi. Time je Velika Britanija postala model državne crkve u kojem koegzistiraju

različite razine suradnje između države i crkve, uz sve prošireniju demokratizaciju crkvenih institucija. Jednako tako, budući da je kanonsko pravo Engleske crkve usvojeno bez protivljenja parlamenta, te da je vlast monarha ograničena samo na intervencije u kanonskom pravu koje su u suprotnosti s engleskim pravom, ostvarena je sve labavija povezanost između tijela javne vlasti i crkve.

Treći nivo britanskog pravnog sustava vezanog uz crkvena pitanja odnosi se na položaj crkava i vjerskih zajednica unutar pravno-političkog sustava s obzirom na stanje nepisanog ustava. Kako ističe D. McClean, budući da ne postoji pisani ustav, ne postoji niti ustavno pravo koje bi pokrivalo vjersku slobodu (usp. McClean, 2008: 606).

5. Europeizacija britanskog modela državne crkve

Godine 1998. u britanski pravni sustav integrirane su odredbe Europske konvencije o ljudskim pravima, čiji je jedan od prvih potpisnika Velika Britanija (usp. McClean, 2008: 606). Značenje integriranja odredbi Europske konvencije o ljudskim pravima leži u mogućnostima koje se pružaju sudovima da odlučuju na temelju normativnih odredbi Konvencije. Zakonom *Human Rights Act* iz 1998. godine omogućeno je dakle da se čl. 9 Europske konvencije o ljudskim pravima, koji govori o vjerskoj slobodi, harmonizira s drugim britanskim zakonodavnim odredbama te da postane ključna odrednica britanskog političkog sustava koji ne posjeduje pisani ustav (usp. McClean, 2008: 606).

Takav status Europske deklaracije o ljudskim pravima u britanskom pravnom sustavu omogućuje da se derogiraju one pravne odredbe u britanskom pravnom sustavu koje bi bile suprotne čl.

9 Europske konvencije o ljudskim pravima, te se time redefinira onaj dio korpusa pravnog sustava koji se odnosi na crkveno-državna pitanja, kao i na pitanja koja se tiču vjerske slobode i različitih drugih prava koja proizlaze iz navedenog. Ipak, kako ističe D. McClean, u pogledu onih odredbi koje je donijela Opća sinoda Engleske crkve, samo je Opća sinoda nadležna za njihove promjene (usp. McClean, 2008: 606). Time je zadržana autonomija legislative Opće sinode Engleske crkve u unutarcrkvenim pitanjima, pogotovo u onim područjima koja se tiču kanonskog prava Engleske crkve.

Potrebno je naglasiti kako se inkorporacija Europske konvencije o ljudskim pravima može označiti kao ključna prekretnica u odnosima države i crkve. Uz sve iznimke vezane uz provedbu Europske konvencije o ljudskim pravima u nacionalnim pravnim sustavima, pokazuje se da je u britanskom pravnom sustavu njezina implementacija proizvela određene učinke promjene na razinama koje nisu zabilježene u sličnim slučajevima. Iako se valja ograditi od rezolutnog stajališta kako je riječ o nesumnjivo ključnoj prekretnici, svakako se treba složiti s interpretacijom da se radi o značajnom historijskom momentu za položaj crkveno-državnih pitanja. U tom pogledu važno je primijetiti brojne razlike koje postoje na nacionalnim razinama u odnosima crkve i države (usp. Torfs, 1996; 1999), koje rezultiraju neujednačenom politikom odnosa između crkve i države na europskoj razini. Ipak, postoje stonoviti elementi približavanja koji omogućuju da se, prema načelu "minimalnog zajedničkog nazivnika", odnosi crkve i države u Europi opišu jedinstvenim modelom. Naime europeizirajući pravni sustav, Velika Britanija sve više postaje dio

zajedničkog europskog modela, koji se može definirati *eurolaičnošću* (usp. Masignon, 2002). *Eurolaičnost*, kao poseban model koji promoviraju različite europske institucije, kao i europski sudovi u područjima koja su vezana za pitanja vjerske slobode, označava takav odnos između crkve i države koji garantira osobnu slobodu izbora ili neizbora vjeroispovijesti, te jedinstvenu javnu sferu koja ne smije biti privatizirana privilegiranjem bilo koje od konfesija ili ateističkih svjetonazora. U britanskom slučaju to znači da se, iako je još uvijek na snazi model državne crkve (uza sve navedene modifikacije), teži novom društveno-političkom odnosu prema crkvama, vjerskim zajednicama te različitim vrstama ateizma ili agnosticizma, odnosno prema institucionalnim ili neinstitucionalnim oblicima vjerske prakse. Upravo se integracijom odredbi Europske konvencije o ljudskim pravima Velika Britanija pridružila procesu europeizacije pravnog i političkog sustava koji u konačnici podrazumijeva temeljnu pretpostavku "minimalnog označitelja", kojeg ovdje nazivamo *eurolaičnost*.

Europska konvencija o ljudskim pravima potpisana je 4. studenoga 1950. godine u Rimu, a ima za cilj "u državama članicama osigurati temeljna ljudska prava, zaštitu osobnih sloboda, pravo na postupak zajamčeno mehanizmima pravne države, posebna prava i slobode te pravo na brak i obitelj" (Weidenfeld i Wessels, 2005: 80). Budući da se radi o veoma važnom europskom dokumentu, prvom dokumentu Vijeća Europe, uvjet za članstvo u Vijeću Europe jest potpisivanje te konvencije. Upravo zbog važnosti Europske konvencije o ljudskim pravima građani mogu podnošenjem žalbe stalnom Sudu za ljudska prava u Strasbourgu tražiti pravni lijek (usp. Weidenfeld i Wessels, 2005: 80).

Budući da je europeizacija nacionalnih pravnih sustava u prvom redu donijela mogućnost individualnog pristupa europskim institucijama, otvorena je mogućnost da se sukladno Europskoj konvenciji o ljudskim pravima ujednače različita nacionalna zakonodavstva u pitanjima slobode savjesti i vjeroispovijesti. Ostaje otvorenim u kojoj je mjeri Europska konvencija o ljudskim pravima utjecala na britanski politički sustav, unatoč iznesenim argumentima D. McCleana.

6. Pojedina problematizirana područja odnosa države i crkve u Velikoj Britaniji

Iako, kako je već naglašeno, druge crkve i vjerske zajednice ne uživaju posebna prava, već su dio slobodnih udruženja, njihovo kanonsko pravo (primjerice Kanonsko pravo Katoličke crkve) ima snagu važenja u dobrovoljnom pristanku članova crkvenih zajednica (usp. McClean, 2008: 607). Financijska pitanja uređena su tako da se upravljanje dobrima crkava povjerava "fiducijarnom administratoru" ili *trustu*, što je veoma čest instrument upravljanja u britanskom pravnom sustavu (usp. McClean, 2008: 607). Važno je naglasiti, kako ističe D. McClean, da pojam crkve kao javnopravne institucije u britanskom pravnom sustavu nema nikakvog smisla, jer ne postoji niti jedna odredba koja bi bilo kojoj crkvi ili vjerskoj zajednici dodjeljivala javnopravni status (usp. McClean, 2008: 607). Iako su određene kao dobrovoljna udruženja i nisu dio javnog prava, registracija crkava nije potpuno slobodna. Naime u slučajevima registracije Scijentološke crkve i nekih drugih humanističkih udruženja *Court of Appeal* je odlučio da ne zadovoljavaju nužne uvjete da bi bili registrirani kao crkve. U

obrazloženju stoji kako je za crkvu nužno da "okupljeni žele častiti Boga ili vrhovno biće ili božanstvo" (usp. McClean, 2008: 608).

Ta presuda pokazuje kako je, unatoč slobodnom definiranju vjerskih zajednica kao slobodnih udruženja, ipak zadržana praksa da se različitim crkvama i vjerskim zajednicama ne priznaje jednak status pri registraciji. Iako se može činiti da je formalna procedura registracije neke crkve ili vjerske zajednice manje važan javnopravni postupak, on može dovesti do većih političkih posljedica. Naime u društvima koja su obilježena različitim kulturnim identitetima, različitim imigrantskim kulturama i višestrukim identitetima veoma je osjetljivo postaviti oštre standarde koji omogućavaju registraciju vjerskih zajednica.

Iako je britanska praksa u definiranju statusa crkve veoma široka, kao što je navedeno, ipak postoje stanoviti problemi u vezi s priznavanjem statusa. Slična je situacija sa svim humanističkim i filozofskim udruženjima koja se u Velikoj Britaniji ne mogu registrirati kao crkve. Može se postaviti pitanje trebaju li se navedena udruženja svrstati na istu razinu na kojoj se nalaze i crkve, što je dijelom slučaj u Belgiji, s obzirom na karakter njihova djelovanja i ciljeva radi kojih nastaju. Ipak, s obzirom na jednak položaj u pitanjima djelovanja koja su slična djelovanjima vjerskih zajednica (npr. vjeronauk u javnim školama i sl.), relevantno je smatrati kako njihov status zaslužuje pažnju.

Uz probleme koje imaju pri registraciji vjerske zajednice u Velikoj Britaniji nisu lišene različitih utjecaja koje politička vlast ima nad određenim postupcima.

Tako je već spomenuti slučaj parlamentarne procedure zakonodavstva

koje usvoji Opća sinoda Engleske crkve jedan od primjera izravnog utjecaja što ga javna vlast ima nad crkvenim pitanjima. Kao što ističe D. McClean, to se pitanje posebno jasno očitovalo na primjeru ređenja žena za svećenice Engleske crkve, kada je tijekom parlamentarne procedure došlo do razilaženja u pogledu ispravnosti odluka Opće sinode (usp. McClean, 2008: 609).

Naime diskutabilna je bila odredba prema kojoj je Opća sinoda nadležna i za pitanja koja nisu povezana samo s tradicionalnim djelovanjem Engleske crkve. Kada je 1992. godine usvojena odredba Opće sinode Engleske crkve prema kojoj je ženama dopušteno da se zarede za svećenice, parlamentarna je procedura omogućila da se od Visokog suda (*High Court*) zatraži mišljenje o tome dopušta li *Enabling Act* iz 1919. godine takvo pravo Općoj sinodi (usp. McClean, 2008: 609). Sud se izjasnio pozitivno o pitanju nadležnosti Opće sinode da uređuje disciplinarna pitanja Engleske crkve, smatrajući kako to nisu pitanja takve razine koja zadire u javna pitanja. Ipak, kako stoji u presudi, sud je primijetio da parlament i dalje ima pravo da o pojedinoj pravnoj normi koju mijenja ili usvaja Opća sinoda Engleske crkve donese svoje pozitivno ili negativno mišljenje (usp. McClean, 2008: 609).

Sporni utjecaj što ga javna vlast ima na crkvena pitanja u Velikoj Britaniji može se očitovati i u imenovanjima biskupa od strane monarha, a na prijedlog premijera Velike Britanije. Budući da se radi o veoma važnom pitanju koje zadire u crkvene odnose, prije svega u eklezijsku dinamiku pojedine crkvene zajednice, imenovanja biskupa od državnih vlasti uvijek su bila problematična. Kontroverza oko laičke investiture ili postavljanja biskupa od strane svjetovnih vlasti

bila je jedna od ključnih problematičnih točaka srednjovjekovnog odnosa crkve i države. Prema *Općem religijskom leksikonu*, svjetovna je investitura u feudalnom pravu "investitura kojom je size-ren predajom nekog simbola (željezno žezlo) uvodio vazala u feudalni posjed; to je uvođenje sizeren (vladar) obavljao i na crkvenim vazalima (biskupi i opati) podjeljujući im i duhovnu investituru" (*Opći religijski leksikon*, 2002: 919). Svjetovna investitura koju je zadržala Engleska crkva dijelom je modificirana. Iako monarh, budući da je istovremeno i državni i crkveni poglavar, ima pravo imenovati biskupa, to pravo konzumira s obzirom na veoma preciznu proceduru. Prije svega, ključnu ulogu u procesu izbora biskupa ima premijer, koji na temelju kraljevske komisije za nominacije, sastavljene od 14 članova, bira između dvojice kandidata. Kraljevska komisija za nominacije sastavljena je od dva biskupa, tri klerika i tri laika, izabranih na Općoj sinodi Engleske crkve, te od šest članova koje je izabrala dijeceza koja očekuje imenovanje biskupa (usp. McClean, 2008: 609). Na koncu, premijer predlaže monarhu jednog od dvojice kandidata.

Navedena praksa posebno je kritizirana sa stanovišta uloge premijera u procesu donošenja odluke, s obzirom na to da je moguće, sukladno demokratskoj tradiciji, da premijer ne bude član Engleske crkve ili da uopće nije vjernik. Jednako tako, kritičari smatraju kako je izbor biskupa unutarcrkveno pitanje i da bi odluku o imenovanju biskupa trebale donijeti isključivo dijeceze o kojima je riječ. Takvo stanovište blisko je tradicionalnom koncilijarističkom shvaćanju prema kojem crkvena zajednica u općim pitanjima prethodi papinskom ili biskupskom primatu (u radikalnoj inači-

ci koncilijarizma). Ipak, unatoč kritikama praksa imenovanja biskupa Engleske crkve očuvana je, te ne predstavlja odstupanje od engleske tradicije povezanosti crkvenih i državnih pitanja.

7. Društvene promjene u Velikoj Britaniji: multikulturalno društvo

Unatoč veoma značajnim teorijama multikulturalizma, u koje svakako spadaju radovi B. Parekha, Ch. Taylora ili W. Kymlicke, brojni kritički osvrti u bitnome su ostavili traga na temeljnim pozicijama "prvotnog" multikulturalizma. Tako su A. Schlesinger, A. Schmidt, M. Novak, N. Glazer, B. Berry i brojni drugi preispitali teorijske pozicije koje su za multikulturalizam uglavnom podrazumijevale simplificiranu društvenu koegzistenciju različitih kulturnih obrazaca (usp. Mesić, 2006). Između navedenih autora, "utemeljitelja" teorije multikulturalizma, B. Parekh zauzima posebno mjesto, pogotovo s obzirom na interpretacije britanskog društva i religijski utemeljenog multikulturalizma. Tematizirajući politike identiteta, B. Parekh otkriva značajnu ulogu religijske pripadnosti, povezane s problemima fundamentalizma, kao odlučujućeg momenta u multikulturalnim društvima kakvo je britansko (usp. Parekh, 2008). Iako je značaj B. Parekha i drugih istraživača za problematiziranje britanskog multikulturalizma izrazit, ovaj se rad nastoji ograničiti na doprinose koje su u diskusiju o multikulturalizmu u Velikoj Britaniji unijeli B. Barry i W. Kymlicka. Naime unatoč snažnim teorijama multikulturalizma valja primijetiti i značajne doprinose koje su donijeli i kritičari multikulturalizma.

Tako B. Barry, nastojeći izložiti kritiku multikulturalizma, smatra da je problematična "politizacija grupnih iden-

titeta” koja se obično naziva “politika različitosti, politika priznavanja ili, najpopularnije multikulturalizam” (usp. Barry, 2006: 6). B. Barry drži da je “pretpostavka da je jednak tretman različit od pravičnog tretmana”, kao glavna pretpostavka multikulturalizma, u bitnome pogrešna (usp. Barry, 2006: 12). Uska povezanost religije i kulture u bitnome određuje karakter političkoga društva, pa je sukladno tome izrazito važno prihvaća li se polazište kako je nemoguće ostvariti jednak tretman za sve pripadnike političke zajednice.

Upravo stoga što je “svrha liberalnih institucija s obzirom na religiju samo to da različitim religijama pruži šansu da se razvijaju pod jednakim uvjetima”, postavlja se pitanje je li moguće da postoji takav oblik kulturnog pluralizma koji ne bi utjecao na ostvarivanje komunitarnih prava (usp. Barry, 2006: 27).

M. Mesić ističe da je veoma važno terminološki razlikovati nekoliko sličnih pojmova koji se u obilju literature o multikulturalizmu međusobno miješaju, a radi se o kulturnom pluralizmu, interkulturalizmu i plurikulturalizmu (usp. Mesić, 2006: 55). Navodeći da je pojam multikulturalizam novijeg podrijetla, te da se pridjev *multikulturalan* prvi put nalazi 1976. godine u *The Oxford Supplement*, koji napominje kako se pojam multikulturalizam prvi put pojavio 1941. godine, M. Mesić tvrdi da je tek 1990. u klasifikaciji Kongresne biblioteke u Washingtonu pojam definiran kao “uvjet u kojoj etničke, vjerske i kulturne grupe koegzistiraju unutar jednoga društva” (usp. Mesić, 2006: 56).

Primjena pojma multikulturalizam u političkom diskursu veže se, tvrdi M. Mesić, uz kanadsku politiku reguliranja međuetničkih odnosa od 1960-ih godina (usp. Mesić, 2006: 56). Multikultu-

ralizmom se nastoji objasniti politički pogled na društvo koje uvažava kulturu kao “nužan i neizbježan kontekst ljudskog života” (usp. Mesić, 2006: 59). Međutim veoma različiti i često oprečni pristupi definiranju multikulturalizma mogu proizvesti različite interpretacije, sve do “skliskog označitelja” koji omogućava “različitim grupama da projektiraju svoje nade i strahove” (usp. Mesić, 2006: 60). Stoga se valja složiti s M. Mesićem kada tvrdi da se “sve moderne države suočavaju s problemima multikulturalizma, čak i onda kada su daleko od toga da ga priznaju relevantnom političkom agendom, a kamoli službenom politikom; one ne mogu više izbjeći konfliktne zahtjeve društvenih grupa s formiranim zajedničkim identitetima i kulturnim praksama, što ih razlikuje od većine u državama čiji su dio; razlozi različitosti su složeni i višestruki: postkolonijalizam, globalizacija, međunarodne migracije, reafirmacija nacionalnih manjina, osvješćivanje domorodačkih naroda, politika identiteta i dr.” (Mesić, 2006: 60).

U suvremenom, globaliziranom društvu koje unutar sebe razvija sve širu interakciju na različitim razinama, multikulturalizam se nameće kao jedino rješenje društvenih odnosa. Definirajući se kao polazište prema kojem se svaki grupni entitet može legitimirati kao specifičan i neovisan, multikulturalizam dopušta da društvo na političkoj razini dozvoli različite razine komunitarnih prava, različitih specijalnih pravnih aranžmana, izuzetaka od općih pravila te mnoštvo posebnih politika koje vode zadovoljenju grupnih očekivanja. Multikulturalizam, načelno, ne zadire u problem demokratskog određenja političke zajednice, već afirmira ideju povezivanja u različite udružene akcije ili stvaranje

višerazinskog demokratskog i pluralnog društva.

U multikulturalnoj viziji društva različite vjerske ili etničke razlike mogu imati vodeću ulogu u ostvarivanju pojedinačnih političkih prava, na temelju kojih pojedinac može “konzumirati” svoj udio u političkoj zajednici. M. Mesić spominje da Ch. Iglis ispravno razlikuje tri različita multikulturalizma: demografsko-deskriptivni, ideološko-normativni i programsko-politički (usp. Mesić, 2006: 63).

Za politički pristup multikulturalizmu ključni su stoga uvjeti koji omogućuju njegovu provedbu i problemi koji nastaju formiranjem različitih komunitarnih prava, a koji (sukladno svojem temeljnom smislu) negiraju ideju da je moguće ostvariti takvo egalitarno društvo u kojem svi uživaju jednaka prava. Stoga je veoma instruktivno stajalište Ch. Taylora, koji pokušava objasniti multikulturalizam “politikom različitosti”, koja “fuzionira egalitarijansku retoriku s naglaskom na autentičnost i odbijanje zapadnog univerzalizma, na kojeg gleda kao na lažno homogenizirajuću moć iza dimne zavjese” (usp. Mesić, 2006: 64).

Naspram multikulturalizma, koji B. Barry definira kao “politički program *politike različitosti* ili, točnije, niz programa koji nisu nužno konzistentni”, različiti autori prihvaćaju interkulturalizam kao odgovor na “esencijalističko podržavanje kulturne zatvorenosti, pa čak i izolacije i segregacije tih istih grupa, kao i konzerviranje njihovih unutarnjih, često neliberalnih odnosa” (usp. Barry, 2006: 27; Mesić, 2006: 67). Interkulturalizam naglašava da se kulture međusobno prožimaju, da su otvorene i da mogu mijenjati svoje obrasce sve do stanovitog

oblika transkulturalizma (usp. Mesić, 2006: 67). Unatoč naglašavanju kulturne interakcije interkulturalizam ne mora nužno biti opozicija multikulturalizmu. Interpretacija političke uporabe multikulturalizma veoma je fluidna i često dopušta veoma različite političke uporabe. Stoga je važno da se definiraju oblici u kojima se multikulturalizam provodi kao politika, za razliku od onih političkih pristupa koji naglašavaju istaknuti egalitarizam u društvenim i političkim odnosima. Upravo zato multikulturalizam u političkom diskursu doživljava kritike “desnice i ljevice”. Kako tvrdi M. Mesić, “desnica multikulturalizam osporava zbog cijepanja nacije, a ljevica zbog cijepanja na krivi način – vertikalno duž etničkih, umjesto horizontalnih – klasnih linija” (usp. Mesić, 2006: 70).

Unatoč kritikama, kao što je i egalitarna kritika multikulturalizma B. Barryja, valja se složiti s M. Mesićem koji tvrdi da je multikulturalizam “pogled na svijet, koji ističe da su ljudska bića (i) kulturno određena, odnosno da njihova kulturna pripadnost uvelike uvjetuje njihove načine života i svjetonazore, pa ju valja priznati kao konstitutivni čimbenik njihovih (jednakih) ljudskih prava – čime, neizbježno, dolazi u sukob s vladajućim monokulturalizmom” (usp. Mesić, 2006: 70-71).

Britansko društvo u bitnome je određeno multikulturalizmom. Rezultat je to različitih povijesnih “ovisnosti o putu”. Prije svega, Velika Britanija kao svjetska velesila upravljala je velikim dijelom svijeta te je, sukladno kolonijalnoj praksi, uvelike obogaćivala vlastito društvo različitim kulturnim utjecajima, a poslije i velikim migracijama stanovništva u Veliku Britaniju. Kako ističe W. Kymlicka, postoje dvije vrste kulturne raznovrsno-

sti koje uzrokuju politiku multikulturalizma.

Prva je kulturna raznovrsnost koja nastaje “iz korporacije prethodno samoupravljujućih, teritorijalno koncentriranih kultura u veću državu”, pri čemu “ove inkorporirane kulture (nacionalne manjine) po pravilu nastoje da se održe kao posebna društva pored većinske kulture i zahtijevaju različite vidove autonomije ili samouprave kako bi osigurale svoj opstanak kao posebna društva” (usp. Kymlicka, 2004: 21).

Drugi je primjer kada kulturna raznovrsnost nastaje “kao rezultat individualne ili obiteljske migracije”, pri čemu nastaju “labave asocijacije (etničke grupe) koje žele da se integriraju u šire društvo i da budu prihvaćene kao njegovi punopravni članovi”, te im stoga cilj nije da “postanu separatne i samoupravljujuće nacije unutar šireg društva, već da modificiraju institucije i zakone matičnog društva kako bi ih prilagodili kulturnim razlikama” (usp. Kymlicka, 2004: 21-22).

To je slučaj u Velikoj Britaniji, gdje su različiti postkolonijalni faktori utjecali na formiranje suvremenog britanskog društva u kojem različite etničke i vjerske grupe nastoje modificirati političku praksu kako bi ona u određenoj mjeri bila prilagođena njihovim potrebama. To se osobito događalo nakon Drugog svjetskog rata, kada su mnoge europske zemlje koje su imale svoje kolonije prihvatile velik broj imigranata iz bivših kolonija. U prvom redu radi se o Velikoj Britaniji i Francuskoj, ali i o Belgiji i Nizozemskoj. Zahtjev za političkim pravima, kako tvrdi W. Kymlicka, ide za tim da se politika odrekne monokulturne paradigme u političkoj agendi te da, kako ističe M. Walzer, “politika bude odvojena od nacionalnosti onako

kao što je već odvojena od religije” (usp. Kymlicka, 2004: 50).

Kako ističu K. Purdam, R. Afkhami, A. Crockett i W. Olsen u svom istraživanju o religiji u Ujedinjenom Kraljevstvu, Velika Britanija danas je možda primjer religijski najrazličitije populacije u Europskoj Uniji (usp. Purdam i sur., 2007: 148). Tako se prema istraživanju iz 2001. godine 71,6% građana Ujedinjenog Kraljevstva izjašnjava kršćanima, 2,7% muslimanima, 1% budistima, 0,6% sikhima, 0,5% Židovima, 0,3% budistima i 0,3% pripadnicima drugih religija (usp. Purdam i sur., 2007: 149). Uzevši zajedno, 76,8% građana Ujedinjenog Kraljevstva smatra se pripadnicima određene religijske zajednice, dok se nereligioznima izjasnilo 15,5% građana.

Jednako tako, 7,3% građana nije se izjasnilo pripadaju li ili ne pripadaju nekoj od religijskih zajednica (usp. Purdam i sur., 2007: 149). Kako sugeriraju navedeni istraživači, sukladno poznatoj definiciji G. Davie o “vjerovanju bez pripadanja” i stajalištima D. Voasa i A. Crocketta kako se britansko društvo s obzirom na religiju nalazi u procesu opadanja i vjerovanja i pripadanja, može se govoriti o važnoj, ali ne i presudnoj ulozi kršćanstva u britanskom društvenom i političkom životu (usp. Purdam i sur., 2007: 149; Voas i Crockett, 2005).

Prema istom istraživanju građani Sjeverne Irske u najvećem se postotku izjašnjavaju religioznima (86%), dok su postoci za Englesku i Wales (77%) te za Škotsku (67%) nešto niži (usp. Purdam i sur., 2007: 149). Iz navedenih je podataka jasno da je britansko društvo u bitnome određeno multireligijskom dimenzijom te da je značajna prisutnost različitih religijskih zajednica.

Teza o sekularizaciji, koja je bitno određena radovima P. L. Bergera, kao i

recentnijim radovima P. Norrisa i R. Ingleharta, polazi od pretpostavke da jednom izrazito religiozno društvo s vremenom pridaje sve više društvenih značenja religiji, pri čemu opada i participacija u vjerskim zajednicama i osobno vjerovanje (usp. Berger, 1999; Inglehart i Norris, 2007). Za razliku od P. L. Bergera, koji je revidirao svoju teoriju sekularizacije, R. Inglehart i P. Norris tvrde da se sekularizacija može razumjeti na osnovi teze o egzistencijskoj sigurnosti. To znači da, kako ističu navedeni autori, sekularizacijska teorija počiva na dva aksioma. Prvi je aksiom sigurnosti, tj. "pretpostavka da se bogate i siromašne nacije diljem globusa oštro razlikuju po razini održiva ljudskog razvitka i društveno-ekonomske nejednakosti, te također i po osnovnim životnim uvjetima ljudske sigurnosti i osjetljivosti na razlike", iz čega proizlazi da ekonomski i socijalno stabilnija društva imaju veću šansu da postanu sekularna (usp. Inglehart i Norris, 2007: 26). S druge strane, R. Inglehart i P. Norris tvrde da se uz aksiom sigurnosti valja poslužiti i aksiomom kulturne tradicije u istraživanjima sekularizacijske teorije. Aksiom kulturne tradicije znači da "različiti svjetonazori koji su izvorno bili povezani s religijskim tradicijama trajno uobličuju kulturu svake nacije", što znači da se različite vrednote "prenose na građane čak i ako nisu nikada kročili u crkvu, hram ili džamiju" (usp. Inglehart i Norris, 2007: 28). Ako navedene premise vrijede u slučaju britanskog društva, valja se složiti da je ono jedno od društava u procesu sekularizacije. Iz navedenih aksioma R. Inglehart i P. Norris izvode četiri hipoteze:

1. ako je sve drugo jednako, iskustvo odrastanja u manje sigurnim društvima povećat će važnost religijskih vrednota, dok će je iskustvo sigurnijih uvjeta umanjiti,

2. unatoč tome što je religijsko naslijeđe ostavilo trag u kulturi, sa sekularizacijom dolazi do opadanja uloge religije u društvenim i kulturnim odnosima,
3. opadanje važnosti religijskih vrednota smanjuje religijsku participaciju,
4. religijska participacija potaknut će političko i društveno angažiranje (usp. Inglehart i Norris, 2007: 28-31).

Sukladno navedenim hipotezama autori su u istraživanju pokazali kako se sekularizacija događa u društvima koja su razvijenija i egzistencijski sigurnija te da se na svjetskoj razini može promatrati sve veći jaz između "svetoga i svjetovnoga", iz čega proizlaze ozbiljne posljedice (usp. Inglehart i Norris, 2007: 34).

Tako se u istraživanju navodi kako je britansko društvo jedno od najmanje religioznih, na temelju *World Values Survey* od 1981. do 2001. godine (usp. Inglehart i Norris, 2007: 61, 82). Slično tvrde i D. Voas i A. Crockett u svojem istraživanju, u kojem istražuju religijsku pripadnost, sudjelovanje i vjerovanje (usp. Voas i Crockett, 2005: 14-27). Prema tome, slično kao i francusko i njemačko društvo, britansko društvo pokazuje sve veću sekulariziranost i sve veći religijski pluralizam. Na temelju toga nastaju savim novi oblici u kojima djeluju i tradicionalne crkve kao i novi vjerski pokreti.

Unatoč ograničenjima iznesenih teorija R. Ingleharta, P. Norrisa, D. Voasa i A. Crocketta valja primijetiti određenu vrijednost na područjima istraživanja procesa sekularizacije i desekularizacije. Iako su značajni radovi J. Casanove pokazali važnost javne religije u suvremenom svijetu, što je u suprotnosti sa zaključcima teorije sekularizacije uz ak-

siom egzistencijske sigurnosti, debata o opravdanosti teorije sekularizacije i/ili desekularizacije u društvenim znanostima ni izdaleka nije dovršena.

8. Zaključak

Sukladno tezi o mekdonaldiziranom društvu (usp. Ritzer, 1999), potreba za religijom mijenja svoje oblike i pojavljuje se na različitim nivoima. Usljed sve veće društvene promjene odnosi države i crkve u Velikoj Britaniji mijenjaju svoj karakter, iako zadržavaju stanovite tradicionalne forme. Upravo zbog izmijenjene društvene razine uloge religije, utjecaja europeizacije na nacionalne politike te sve većeg utjecaja posve različitih religijskih zajednica i vjerovanja teško je govoriti o modelu državne crkve.

Naime u klasičnom poimanju državne crkve radi se o veoma zatvorenom sustavu u kojem je jedna dominantna crkva posjednik "vjerskog tržišta", te ima stanoviti "monopolski položaj" u odnosu na druge (tolerirane ili netolerirane)

vjerske zajednice. Možda je o modelu državne crkve moguće govoriti u onim zemljama koje imaju još uvijek zatvorene političke sustave, a na društvenoj su razini "zatvorena društva", kako ih naziva K. R. Popper (usp. Popper, 2003). Naime u modelu državne crkve, koji je demokratska opozicija teokraciji, nastoje se sačuvati tradicionalni odnosi između države i crkve na način otvorenog privilegiranja jedne crkve.

Budući da se u Velikoj Britaniji od 19. st. radi o ključnoj prekretnici u odnosima prema drugim crkvama, a od Drugog svjetskog rata o prekretnici prema različitim novim vjerskim pokretima, može se govoriti samo o simboličkoj ulozi državne crkve. Upravo iz tih razloga model državne crkve u Velikoj Britaniji ustupa mjesto multikulturnom modelu odnosa između države i crkve, nadopunjenom sekulariziranim i mekdonaldiziranim društvenim odnosima. U tako određenom britanskom društvu crkve ostvaruju različite utjecaje na kulturu, mnogo više negoli na politički život.

LITERATURA

- AAVV (2002) *Opći religijski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Armstrong, Karen (2007) *Bitka za Boga. Fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*. Sarajevo: Šahinpašić.
- Avis, Paul (2002) Church, State, and Establishment in the United Kingdom, *Studies in World Christianity* 8 (2): 228-243.
- Barry, Brian (2006) *Kultura i jednakost. Egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Bedouelle, Guy (1967) L'Anglicanisme est-il une force politique en Grande-Bretagne?, *Revue française de science politique* 19 (4): 807-831.
- Berger, Peter L. (1999) The Desecularization of the World. A Global Overview, u: Berger, Peter L., ur., *The De-*

- secularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Washington: Ethics and Public Policy Center, str. 1-18.
- Davie, Grace (1999) Europe: The Exception That Proves the Rule?, u: Berger, Peter L., ur., *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Washington: Ethics and Public Policy Center, str. 65-83.
- Davie, Grace (2006) Is Europe an Exceptional Case?, *The Hedgehog Review* 8 (1): 23-34.
- Doe, Norman (1999) Les îles Britanniques (1800-1920), u: Basdevant-Gaudemet, Brigitte i Messner, Francis, ur., *Les origines historiques du statut des confessions religieuses dans les pays de l'Union européenne*. Paris: Press Universitaires de France, str. 187-193.
- Fetzer, Joel S., Soper, Christopher J. (2005) *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franzen, August (1993) *Pregled povijesti Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Inglehart, Ronald, Norris, Pippa (2007) *Sveto i svjetovno. Religija i politika u svijetu*. Zagreb: Politička kultura.
- Iserloh, Erwin i sur. (2004) *Reformacija. Katolička reforma. Proturreformacija*, u: Jedin, Hubert, ur., *Velika povijest crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. Sv. IV.
- Kymlicka, Will (2004) *Multikulturalizam. Multikulturalno građanstvo*. Podgorica – Zagreb: CID i Naklada Jesenski i Turk.
- Massignon, Bérengère (2002) Les relations des organismes européennes religieux et humanistes avec les institutions de l'Union européenne : logiques nationales et confessionnelles et dynamiques d'européanisation, u: AAVV (Commissariat Général du Plan, Institut universitaire de Florence, Chaire Jean Monnet d'études européennes), *Croyances religieuses, morales et éthiques dans le processus de construction européenne*. Paris: La Documentation française, str. 23-40.
- McClellan, David (2008) État et Églises au Royaume-Uni, u: Robbers, Gerhard, ur., *État et Églises dans l'Union européenne*. Baden-Baden: Nomos Verlag, str. 597-624.
- Mesić, Milan (2006) *Multikulturalizam. Društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- O'Donovan, Oliver (2004) "Establishment". State-Church Relations in England, u: Kress, Hartmut, ur., *Religionsfreiheit als Leitbild. Staatskirchenrecht in Deutschland und Europa im Prozess der Reform*. Münster: LIT Verlag, str. 275-292.
- Parekh, Bhikhu C. (2008) *Nova politika identiteta. Politička načela za međuovisni svijet*. Zagreb: Politička kultura.
- Popper, Karl Raimund (2003) *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Zagreb: KruZak.
- Prescott, Andrew (2006) Laïcité et sécularisation en Grande-Bretagne, u: Dierkens, Alain i Schreiber, Jean-Philippe, ur., *Laïcité et sécularisation dans l'Union européenne*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, str. 137-149.
- Purdam, Kingsley i sur. (2007) Religion in the UK: An Overview of Equality Statistics and Evidence Gaps, *Journal of Contemporary Religion* 22 (2): 147-168.
- Ritzer, Geogre (1999) *Mekdonaldizacija društva. Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

- Torfs, Rik (1996) Church and State in France, Belgium, and the Netherlands: Unexpected Similarities and Hidden Differences, *Brigham Young University Law Review* 4: 945-973.
- Torfs, Rik (1999) Les traditions d'Églises d'État ou d'Églises établies. Introduction, u: Basdevant-Gaudemet, Brigitte i Messner, Francis, ur., *Les origines historiques du statut des confessions religieuses dans les pays de l'Union européenne*. Paris: Press Universitaires de France, str. 171-176.
- Torfs, Rik (2007) Experience of Western Democracies in Dealing with the Legal Position of Churches and Religious Communities, *Religious Studies Review* 1 (1): 67-73.
- Voas, David, Crockett, Alasdair (2005) Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging, *Sociology* 39 (1): 11-28.
- Weidenfeld, Werner i Wessels, Wolfgang, ur. (2005) *Europa od A do Ž. Priručnik za europske integracije*. Zagreb: Konrad-Adenauer-Stiftung.

The Historical Development of the Relation Between the Church and the State in Great Britain: Key Milestones and Metamorphoses of the "State Church" in a Multicultural Society

SUMMARY The author discusses historical development of the relation between the Church and the State in Great Britain from the separation from the Roman Catholic Church in 1534 to contemporary changes. In accordance with the premises of historical institutionalism, the paper tries to identify milestones in the relation between the Church and the State which have decisively shaped the creation of the contemporary British model of the relation between the two. Since the British model has often been simplified to the model of the "State Church" in different overviews of the relation between the Church and the State in Europe, the paper aims to present some of the key characteristics of regulation of the Church-State relation and social changes which result in modifications to the ideal type of the "State Church". In this respect, it is noteworthy to examine the debate on the multicultural society in Great Britain, as well as possibilities and limitations of the numerous theories of multiculturalism. Bearing in mind the fact that the British model of the relation between the Church and the State stands representative for similar models found in other Scandinavian countries, the application of this research can be extended to the European level in the process of finding a common approach to the dialogue with different Churches, religious communities and communities of atheistic and agnostic beliefs.

KEYWORDS Great Britain, Church and State, State Church, multiculturalism